Jälleenrakentamisesta Suomen itsenäistymiseen

Kirjoittanut Eino Jutikkala

Kaupunkikuva ja kaupunkiyhteiskunta 1800-luvun keskivaiheilla

Matkustaja joka viime vuosisadan puolimaissa lähestyi Turkua jotakuta kaupunkiin johtavaa neljää valtatietä myöten, havaitsi jo kaukaa sen jyrkän, suoraviivaisen rajan, joka erotti kaupunkiasutuksen maaseudusta. Luonnonmaisemasta, jonka aineksina olivat pellot, niityt, metsät ja kalliot ja jossa talot ja mökit sijaitsivat hajallaan, siirryttiin ilman esikaupunkiasutuksen välitystä vuoden 1827 suurpalon jälkeen laaditun asemakaavan säännölliseen ruudukkoon; vain Nummenpakalla Hämeentien läheisyydessä asui kaupungin ulkopuolella joukko käsityöläis- ja työläisperheitä. Välittömästi palon jälkeen oli otettu käyttöön enin osa avaran asemakaavan tonteista. Vuosisadan puolimaissa oli rakennettu Aurajoen rannat oikealla puolella Linnanfältille ja vasemmalla Korppolaismäelle asti. Asutuksen raja jatkui Kakolanmäestä Eerikinkadun pään kohdalta nykyiselle asemalle ja sieltä Läntistä linjakatua (nyk. Ratapihankatua) Aninkaistenkadulle. Joen kaakkoispuolella oli asutusta rantaa lukuun ottamatta Kaskenkadun ja kaupungin koillisreunan välisellä alueella.

Kaikki talot eivät kuitenkaan olleet uuden asemakaavan suorissa riveissä. Vielä vuonna 1860 kuudes osa väestöstä asui palontakaisissa taloissa, jotka muodostivat hajallisia ja epäsäännöllisiä rykelmiä sinne tänne myöhempien rakennusten väliin. Arvokkaimmat näistä taloista olivat Linnankadun ja sen kanssa yhdensuuntaisen Hampunkehrääjänkadun varrella, mutta melkoisia taloryhmiä oli myös Puolalanmäellä, Parkkimäellä ja Luostarinmäellä. Uutta asemakaavaa vahvistettaessa oli säädetty, että entisen asemakaavan tonteille

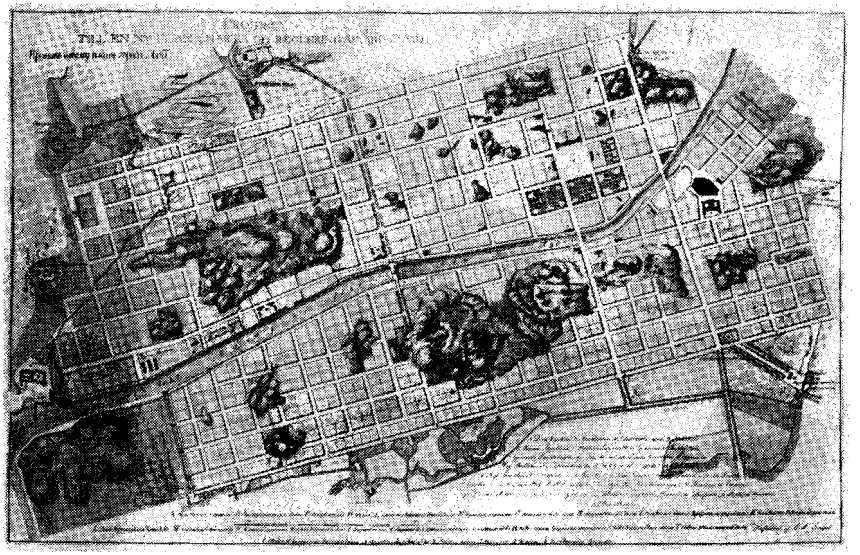

C. L. Engelin asemakaava, vahvistettu 15.2. 1828.

ei saanut pystyttää uudisrakennuksia. Kun vanhat ja huonosti hoidetut puutalot lahosivat ja revittiin, tapahtui samalla asemakaavan muutos: revityn paikalle sai rakentaa vasta sitten, kun monimutkaisten prosessien jälkeen omistaja oli »kädessään järjestänyt» tontin uuden asemakaavan mukaiseksi. Tällä tavoin palontakainen Turku vähitellen hävisi, niin että siitä Suomen itsenäistymisen aikoihin oli jäljellä vain muutamia kymmeniä mökkejä, ainoana yhtenäisenä alueena Luostarinmäki.

Uuden asemakaavan viivasuorat kadut eivät suostuneet taipumaan edes joen tai jyrkän kallioseinän kohdatessaan, mutta ne taittuivat esteiden edessä ja jatkoivat uraansa joen tai vuoren takana. Tontit oli pyritty mitoittamaan yhtä suuriksi, lukuun ottamatta niitä, jotka rajoittuivat kaupunkia kaakossa ja luoteessa reunustaviin linjakatuihin, ja ne olivat alaltaan paljon isompia kuin mitä olisi tarvittu yhden käsityöläisen verstaaksi tai kauppiaan kartanoksi ja tämän palkoissa olevan väen asunnoiksi. Sen sijaan että

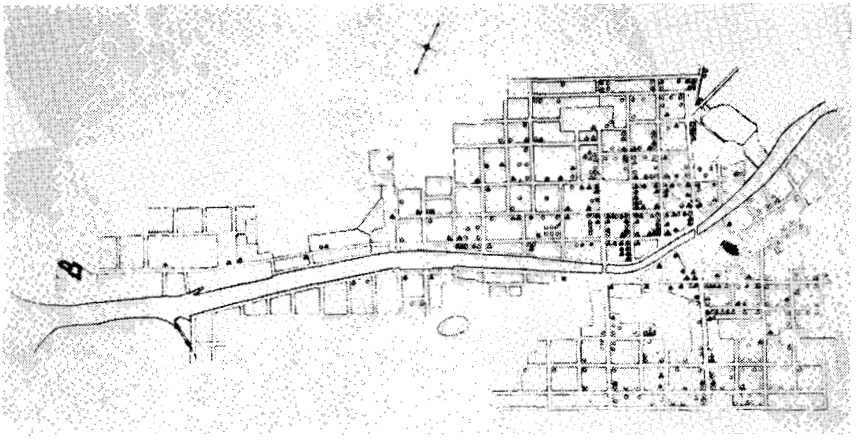

▲ kauppiaita △ elintarvikekauppiaita, »porvareita» ● kultaseppiä ○ muita käsityöläisiä

Kauppiaiden ja käsityöläisten sijoittuminen vuoden 1860 manttaaliluettelon mukaan. Pohjakarttana ovat ne Engelin asemakaavan korttelit, jotka olivat asuttuja mainittuna vuonna. Niitä paloa edeltäneen ajan katuja ja kujia, jotka eivät kuulu tähän asemakaavaan, mutta jotka olivat edelleen olemassa, ei ole merkitty. Joen oikean rannan liikekeskus tulee selvästi esille.

Turussa ennen paloa oli ollut 645 tontinomistajaa, lunasti uudelleenjärjestelyssä vain 255 kaupunkilaista oman tontin. Vuonna 1870 oli talonomistajia 203, mihin lukuun on lisättävä yhtiöiden, laitosten tai julkisten yhdyskuntien omistamat tontit. Vaihtelua ulkonäköön antoi kivikaupunki: keskuksen arvokkaille tonteille oli lupa pystyttää ainoastaan kivitaloja. Aluksi kivikaupunki käsitti vain tuomiokirkon ja Aleksanterintorin (nyk. Kauppatorin) välisen tienoon, mutta komeilunhalun puuskassa turkulaiset sittemmin laajensivat sitä Koulukatuun asti. Määräyksiä ei kuitenkaan käytännössä noudatettu, ja vuonna 1907 raja poistettiin. Kivikaupunkiin sai rakentaa miten korkeita taloja tahansa, mutta yleensä oli tyydytty kaksikerroksisiin. Puutalojen sen sijaan tuli olla yksikerroksisia, kunnes vuonna 1907 sallittiin kaksikerroksisten talojen rakentaminen, joiden alaosa oli kivestä ja yläosa puusta.

Empirekaupunkia Vartiovuorenmäeltä lounaaseen. Oikeassa reunassa Brahenkatu. J. Reinbergin kivipiirros vuodelta 1852.
— Turun Historiallinen Museo.

Palon jälkeen oli sekä tulenvaaran torjumiseksi että viihtyisyyden vuoksi istutettu puita tonteille ja tonttien rajoille, ja viime vuosisadan jälkipuoliskon Turku oli lehtevä kaupunki. Sen sijaan rakentamattomat mäet olivat kaljuja, eikä muita julkisia puistoja ollut kuin Brahen ja Porthanin puistikot, ennen kuin 1870-luvulla alettiin yksityisvaroilla istuttaa puita Vartiovuorelle.

Tuomiokirkon tienoon kivikaupunki ja — puuarkkitehtuurissakin ilmenevän voimakkaan empireleiman vaikutuksesta — laajat alat muutakin kaupunkia olivat sävyltään yhtenäisiä. Siellä täällä I ja VII kaupunginosassa on vielä viime vuosien hävitysvimman jäljiltä säilynyt muutamia empiretyylisiä puutaloja, joiden rakennusaika oli suunnilleen puolen vuosisadan mittainen kausi 1830—80. Taloissa oli korkea sokkeli ja avara ullakko, nelilapekatto, kuusiruutuiset ikkunat, jotka olivat säännöllisesti jäsennetyt, ja koris-

Empirekaupunkia Vartiovuorenmäeltä koilliseen. J. Reinbergin kivipiirros vuodelta 1852. — Turun Historiallinen Museo.

teluna pilastereja. Pitkän rakennusrivin räystäslistat sijaitsivat samalla korkeudella korostaen siten kaupunkikuvan eheyttä. Vuoden 1865 rakennusjärjestys määräsi maalaamaan huoneet ja kielsi maalaiseksi katsotun punavärin käytön, mutta tätäkään määräystä ei noudatettu. Laitaosissa näki pärekattoja, lautakattoja oli runsaasti, mutta kivitalot oli katettu metallilevyillä tai tiilillä.

Asuntoon kuljettiin umpikuistin läpi pihan puolelta. Säätyläiskodeissa oli maaseudun kartanoista lainattu epämukava ja edustusta silmälläpitäen suunniteltu pohjakaava, käsityöläisasunnoissa talonpoikaistalojen paritupatyyppinen pohjakaava; maalaistavan mukaan pidettiin sali kylmänä talvella, ellei sitä tarvittu vieraskutsuihin. Työväki asui yhden huoneen asunnoissa. Neliömäinen rakennus oli jaettu neljään huoneeseen, kukin perheelleen, ja kahdella perheellä oli yhteinen sisäänkäytävä rakennuksen päädyssä; jos

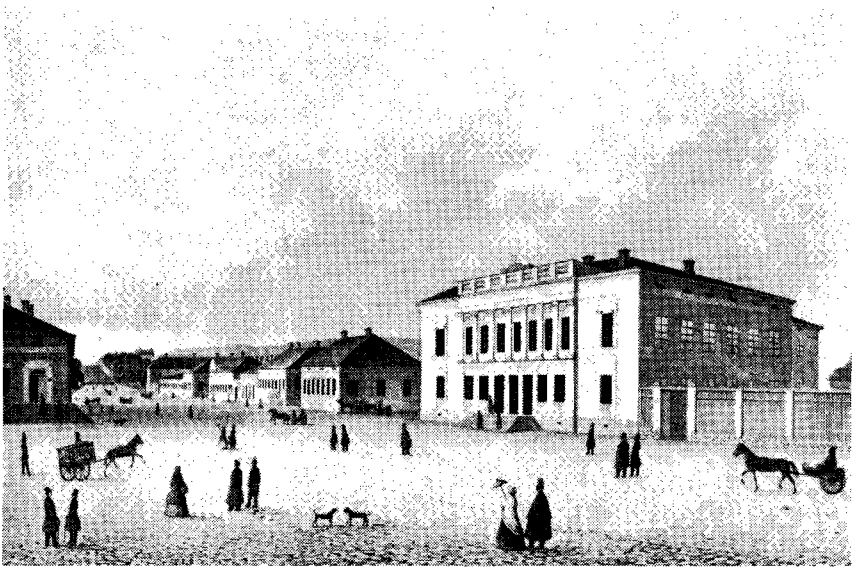

Turun ruotsalainen teatteri ja Aurakatua. P. J. Gylichin piirtämä teatteri valmistui 1838. Sen julkisivu on C. L. Engelin työtä. Rakennusta korjattiin vuonna 1882, jolloin kahdeksan korinttilaispylvään kannattama attikaosa korvattiin matalalla ullakkokerroksella. J. Reinbergin kivipiirros vuodelta 1852. — Turun Historiallinen Museo.

rakennusta pidennettiin suorakaiteen muotoiseksi, portaat oli sijoitettava pihanpuoleiselle sivulle ja eteisestä tuli yhteinen neljälle perheelle. Väentiheys oli vuonna 1870 2,17 henkeä huonetta kohden, ja vaikka kerrostalot olivat pieniä ja harvinaisia, tuli yhtä kiinteistöä kohden 21 asukasta. Asuttiin ahtaasti; mutta valoa oli runsaasti turkulaiskodeissa, ja miltei kaikki asuinrakennukset antoivat kadulle. Sen sijaan pihan perällä oli taloussuojia: käymälöitä, jotka usein olivat koko talon asujaimiston yhteisiä, aittoja, talleja ja navetoita; vielä vuonna 1890 pidettiin linjojen välisellä alueella 2 300 kanaa ja 1 500 isompaa kotieläintä. Vettä kannettiin kaduilla ja pihoilla sijaitsevista kaivoista, ja joidenkuiden viidennen kaupunginosan asukkaiden oli mentävä veneellä Aurajoen oikealta rannalta vettä noutamaan. Mutta olipa Turussa vesijohto-

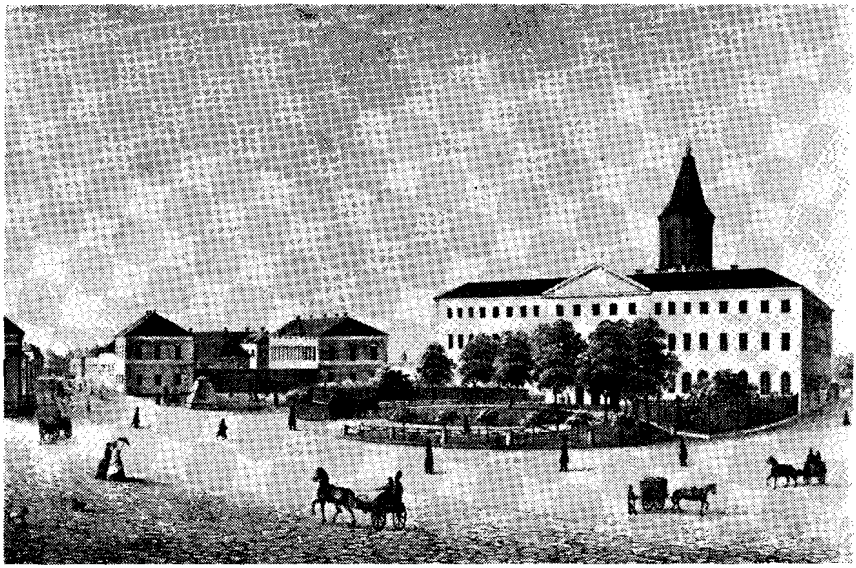

Akatemiatalo ja Hämeenkatua. Tontti Hämeenkatu 11 (keskellä) P. J. Gylichin suunnittelema vuonna 1831. J. Reinbergin kivipiirros vuodelta 1852. — Turun Historiallinen Museo.

kin, joka toi vettä Kupittaan lähteiltä tuomiokirkon tienoille. Se oli vain lankuilla peitetty, ja kun se kulki monien käymälöiden alitse, vedennoutajat saivat kaupanpäällisiksi lavantaudin basilleja. Todella moderni kunnallisteknillinen laitos oli vuonna 1861 yksityisten rakentama, sittemmin vuonna 1891 kaupungin haltuun joutunut kaasutehdas, jonka ansiosta talvisia katuja valaistiin ainakin kuuttomina öinä kaasulyhdyillä.

Oli hienoa asua kivikaupungissa. Täydet oikeudet omaavat kauppiaat olivatkin miltei poikkeuksetta asettuneet tuomiokirkon ja Aleksanterintorin välisiin kortteleihin, eikä paikan valintaan suinkaan vaikuttanut pelkästään kauppaliikkeen edullinen sijainti. Samoissa kortteleissa asui näet myös virkamiehistö, ja jos merkitään kartalle autonomisen Suomen ensimmäisessä tuloverotuksessa vuosina 1864 ja 1865 yli 10 000 markan tuloista veroa maksaneet hen-

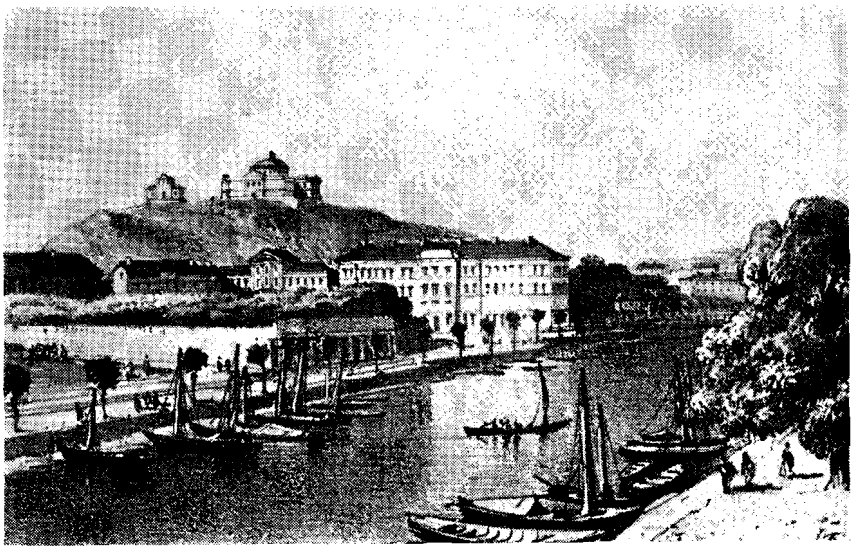

Aurajokea Tuomiokirkkosillan luota. Vartiovuorenmäellä tähtitorni ja palotorni. Tuntemattoman tekijän kivipiirros 1800-luvun puolivälistä. Piirros on ostettu Pariisista. — Turun Historiallinen Museo.

kilöt, enimmät heistä asuivat Kristiinankadun ja Aninkaistenkadun välisellä alueella. Arvokkaana pidetyn kaupungin keskustan ympärillä oli käsityöläisten ja rihkama- sekä elintarvikekauppiaiden ja muiden pienporvarien asuma-alue. Kuten suurporvarit, hekin asuivat samassa talossa, missä he harjoittivat liikettään. Etupäässä maalaisille tilaustyötä tekevät nahkurit ja värjärit olivat sijoittuneet lähelle Hämeentullia tai Aninkaistentullia, missä Parkkimäen nimi vielä muistuttaa ensiksi mainituista. Laidempana asui toimenhaltijoita, kirvesmiehiä, merimiehiä, ajureita tai laudankantajia, eikä näillä tienoin ollut juuri lainkaan kauppoja tai käsityöliikkeitä, ja kaikkein uloimmaksi oli sijoittunut runsaslukuinen kurjalisto.

Turun vuonna 1870 noin 20 000:een nousevasta väestöstä eli käsityöstä ja teollisuudesta 30 %, viroista ja vapaista ammateista 18 %, liikenteestä 9 %, kaupasta 7 % (ammateissa toimimattomat perheenjäsenet ovat luvuissa mukana ja kotiapulaiset on luettu

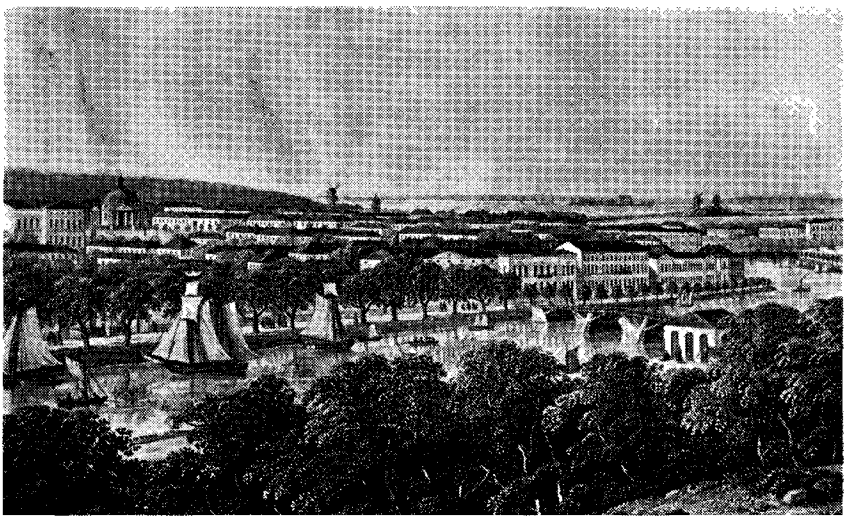

Aurajoki Samppalinnanmäeltä katsottuna. Yksityiskohta J. Cardonin C. J. Fahlcrantzin maalauksen mukaan tekemästä kivipiirroksesta 1840-luvulta. — Turun Historiallinen Museo.

isäntäväkensä ammattiryhmään). Kaupan vähäinen osuus ei vastaa yleistä käsitystä entisajan kaupungeista kaupan tyyssijoina. Luvut ovat tässä suhteessa kuitenkin täysin luotettavia. Syynä kauppaa harjoittavan väestön pienuuteen on vähittäiskauppojen harvalukuisuus: turkulaisten ostokyky oli heikko, ja ruoka ja vaatteet valmistettiin kotona tai tilattiin käsityöläisiltä. Liikenneväestö käsitti etupäässä kauppalaivoissa palvelevia kapteeneja ja merimiehiä, teollisuusväestö käsityöläismestareita kisälleineen. Turku olikin Suomen huomattavin ja monipuolisin käsityökaupunki, jossa eli ikivanha ammattitaito ja oli suuria verstaita. Entä jäljellä oleva runsas kolmannes turkulaisia? Mistä he elivät? Kahdeksalla prosentilla oli sekalainen ammatti: he olivat talonvahteja, pesijättäriä, »kadunkivittäjiä» ja »vuorensärkijöitä» tai muita pääryhmiin työläästi luokiteltavia; mutta jokin ammatti toki oli näillä perheillä niukan elannon ansaitsemiseksi. Maanviljelyksestä eli puolitoista prosenttia, opiskelijoiksi on merkitty pari prosenttia. Talonomista-

jia ja eläkkeennauttijoita, yleensä pienituloisia vanhuksia, oli 6 %. Mutta vähintään joka kuudennelta turkulaiselta puuttui ansiotyötä eikä heillä ollut mitään muutakaan tulolähdettä: siinä kohtaamme esi-industrialistisen ajan kaupungeille tyypillisen kurjaliston, joka eli vaivaisavusta, armeliaisuudesta ja kerjuusta.

»Piikoja» oli peräti 1 343; joka seitsemäs naispuolinen turkulainen, lapsetkin mukaan luettuna, oli kotiapulainen. Säätyläisperheissä pidettiin tavallisesti kahta kotiapulaista, käsityöläisillä oli yksi. »Renkejä» tai muita miespuolisia palkollisia oli lisäksi 343. Kun vähäistä myöhemmin Turkuun suunniteltiin kotitalouskoulua, hanke raukesi siitä syystä, että todettiin käytännöllisesti katsoen jokaisen työmiehenvaimon ennen avioliiton solmiamista palvelevan herrasväessä ja saavan siellä ohjausta ruoanlaitossa ja muissa askareissa. Syvästä sosiaalisesta juovasta huolimatta levisi näin perheenäitien välityksellä uusia tapoja, uusia hyödykkeitä ja uusia kulttuurivaikutteita ylemmiltä kansankerroksilta alemmille.

Sikäli kuin on mahdollista hahmotella esi-industrialistisen Turun väestön sosiaalista rakennetta, kuului vuonna 1870 ylimpään kerrokseen 14 %, keskiluokkaan 20 %, työväenluokkaan 50 % ja kurjalistoon 16 %. Ruotsinkielisiä oli turkulaisista 43 %. Kieliraja osittain yhtyi sosiaaliseen rajaan, osittain poikkesi siitä: säätyläisissä olivat suomea puhuvat niin harvinaisia, että Turussa oli jopa venäjänkielistäkin herrasväkeä — upseeristoa — enemmän kuin suomenkielistä. Mutta toisaalta ruotsalaiset eivät olleet ainoastaan ylä- ja keskiluokan jäseniä, vaan kaupungissa oli myös ruotsia puhuvaa työväkeä, varsinkin konepajojen seppiä. Kaikki johtavat porvarissuvut kuuluivat ruotsinkieliseen väestöön. Ne saivat jatkuvasti uutta verenlisää muista kaupungeista, maaseudun säätyläisistä ja rannikon ruotsalaispitäjien talonpojistosta, muttei suomenkielisestä rahvaasta. Monipolviset patriisisuvut, jotka löivät leimansa Pohjanmaan kaupunkeihin, olivat Turussa harvinaisia, sillä menestyvän kauppiaan poika rupesi kernaasti virkamieheksi. Muutamat varakkaimmista porvareista ryhtyivät harjoittamaan teollisuutta sekä Turussa että sen ulkopuolella ja luopuivat vähitellen kokonaan kaupasta ja laivanvarustuksesta. Näistä suuryrittäjistä merkittävimmät olivat P. C. Rettig († 1871), Erik Julin († 1874) ja C. M. Dahlström († 1875).

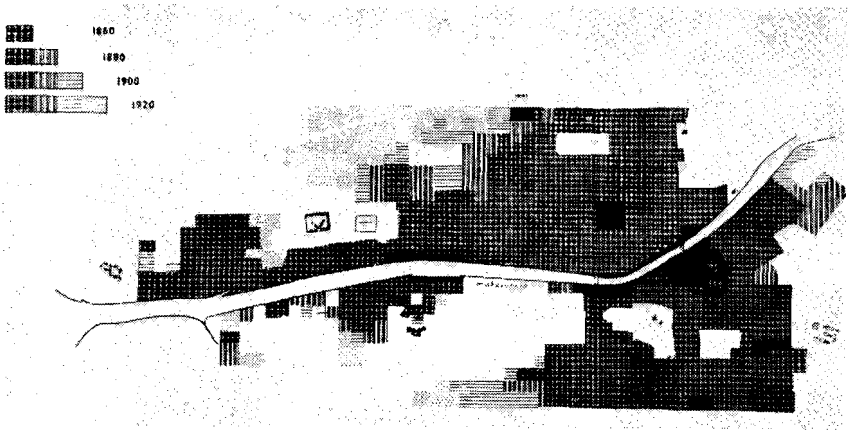

Linjojen välinen rakennettu alue vuosina 1860, 1880, 1900 ja 1920.

Hitaasti muuttuva 1800-luvun jälkipuoliskon Turku

Aurajoen empirekaupunki, jonka ulkonäköä ja väestöä viime vuosisadan keskivaiheilla on edellä pyritty hahmottelemaan, muuttui vain hitaasti. Suomi koki kyllä 1870-luvulla teollisen »irtaantumisen», mutta tämä irtaantuminen tapahtui metsätalouden ja sahateollisuuden merkeissä, eikä puuvaroista köyhässä Varsinais-Suomessa ollut niille paljoakaan edellytyksiä. Suureksi murroskaudeksi kuvattu 1870-luku oli Turun historiassa hiljaista aikaa, näin siitäkin huolimatta, että kaupunki vuonna 1876 sai rautatien. Säilyttääkseen ikivanhan kaupallisen takamaansa Hämeessä turkulaiset olivat ensin aikoneet rakentaa oman, helsinkiläisen kanssa kilpailevan rataverkon, mutta varoja puuttui, ja monien vaiheiden jälkeen Turun rautatiestä tuli vain Toijalasta lähtevä haara Helsingistä pohjoiseen johtavasta valtionradasta. Karjaan rata avattiin liikenteelle vuonna 1899. Vuoteen 1900 Turun väkiluku oli kasvanut ainoastaan 32 000:een, esikaupungit mukaan luettuna 42 000:een. Uusi asutus oli hyvin vähäisessä määrin sijoittunut ennestään rakentamattomille Engelin asemakaavan tonteille. Sen sijaan kaupunkiytimen tonteilla käytettiin rakennusoikeus tyys-

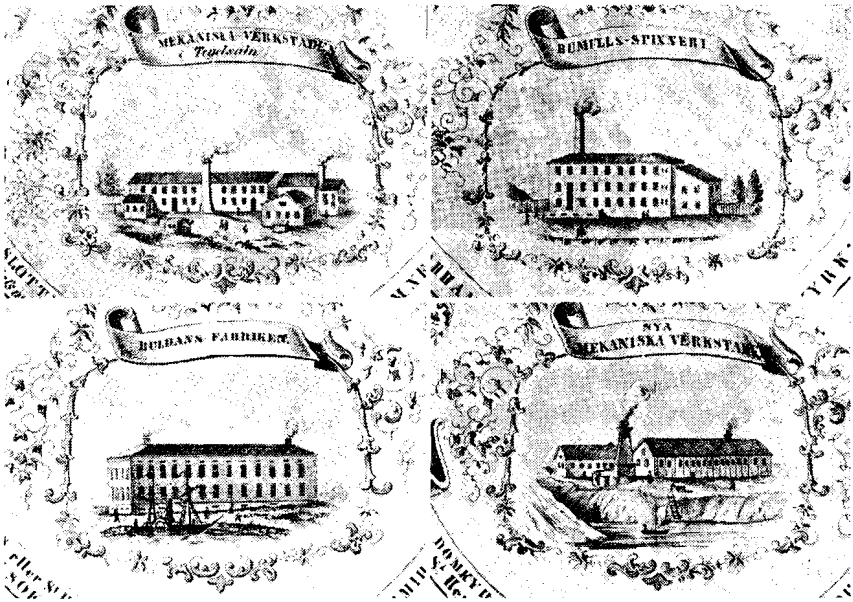

Turkulaisia tehtaita vuonna 1862. Ylhäällä vuonna 1842 perustettu D. Cowien ja A. Th. Ericssonin konepaja ja Barkerin vanhin, vuonna 1846 valmistunut rakennus. Alhaalla vuonna 1862 lopetettu purjekangasmanufaktuuri ja vuonna 1857 perustettu Turun rautamanufaktuuriyhtiö. C. Grosskopfin litografioita O. A. Petterssonin († 1862) luonnosten mukaan lehtisestä »Rosen af Åbo». — Turun Historiallinen Museo.

temmin hyväksi, ja sinne tänne oli noussut yksinäisiä kolmi- ja nelikerroksisia kivitaloja puutalojen rivejä katkaisemaan. Ja kuten jo esitetyt luvut osoittavat, peräti kymmenentuhatta turkulaista asui linjojen ulkopuolella ja kaupungin hallinnollisen rajan takana, esikaupungeissa, joissa ei ollut mitään rakennusjärjestystä ja joiden asukkaat eivät päässeet osallisiksi niistäkään vähäisistä eduista, joita liberalismin ajan kaupunkikunta jäsenilleen hankki.

Kaupungin ulkonäkökin pysyi miltei ennallaan. Turkulainen, joka olisi palannut kotiseudulleen vietettyään maailmalla Krimin sodan jälkeiset neljäkymmentä vuotta, ei olisi kokenut moniakaan yllätyksiä. Samat matalat puutalot reunustivat samoja pitkiä ja

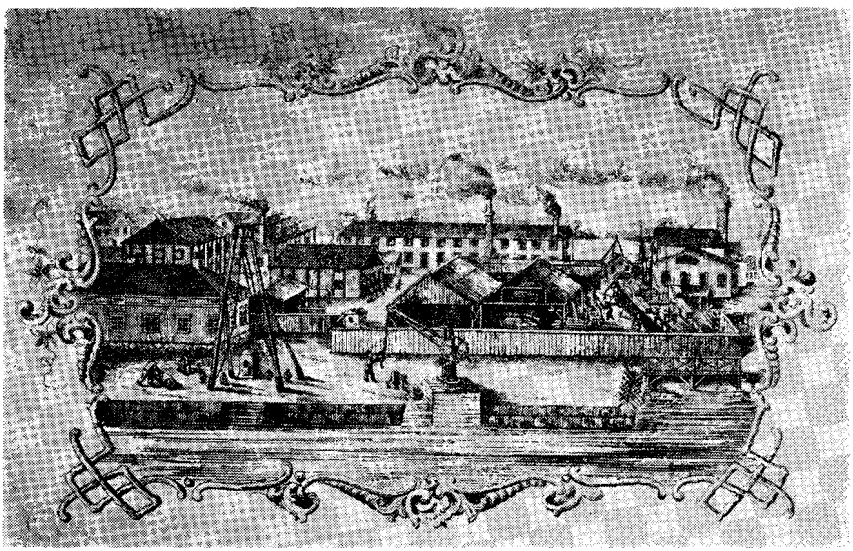

Cowien ja Ericssonin konepaja (Wm Crichton & C:o) vuosikymmentä myöhemmin. Yksityiskohta laskulomakkeesta. — Turun Historiallinen Museo.

suoria mukulakivikatuja. Marssivat venäläiset sotaväenosastot, hiekkaa ja halkoja kuljettavat kuorma-ajurit, maalaiset maito- ja liharattaineen, nuhraantuneissa, tummansinisissä livreoissaan nelipyöräistensä kuskipukeilla istuvat pika-ajurit olivat samat kuin ennenkin. Yhä kulki kaduilla perheenemäntiä ja piikoja sanko kädessä noutamassa vettä julkisista kaivoista. Säätyläisten pukumuoti oli muuttunut, mutta yhtä varmasti kuin ennen heidät saattoi jo vaatetuksesta erottaa yhteisestä kansasta. Neljästi vuorokaudessa kuului kaukaa Humalistonkadun päästä lähtevän höyryveturin vihellys, mutta juna ei paljonkaan ollut muuttanut kaupunkilaisten elämäntahtia. Tukholman laivat, jotka aikaisemmin olivat lähteneet Samppalinnan alta ja joista isompien oli ajettava Aurajoki takaperin, kun eivät päässeet sen uomassa kääntymään, olivat siirtäneet satamansa Puistokadun kohdalle. Rannikkolaivat tai kievarinrattaat olivat edelleen tärkein kulkuneuvo kaupunkiin tai kau-

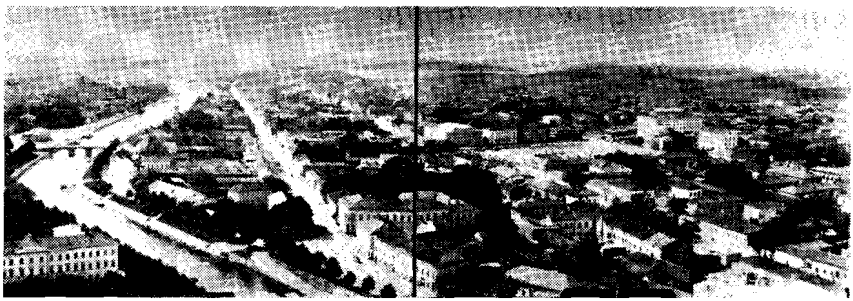

Näköala tuomiokirkon tornista lounaaseen vuonna 1893.
— Åbo Akademis Bildsamlingar. Valok. Axel Lindahl.

pungista matkustettaessa, ja höyryaluksetkin ilmoittivat lähtöaikansa vain summittaisesti. Ei vielä eletty minuuttien mukaan; riitti, kun kaupungin palovahdit Vartiovuoren ja Puolalanmäen torneista kuuluttivat täydet tunnit. Samat miehet tarkkailivat — aivan kuten miespolvia aikaisemmin —, näkyikö »paksua savua tai valkean valoa» ja herättivät torveen puhaltamalla säikähtyneet asukkaat tulipaloa yhteisvoimin sammuttamaan. Toinenkin kaupunkia uhkaava vaara oli sama kuin halki vuosisatojen: kulkutaudit. Oltiin niin edistyneitä, että lapset tuotiin rokotettaviksi, eikä nuorin polvi enää muistanut viimeistä isorokkoepidemiaa, mutta vanhemmat säikähtyivät, kun kuultiin tulirokosta naapuritalossa tai vaikkapa vain kaupungin toisella laidalla, sillä lapsia ei pystytty suojelemaan tartunnalta ja tuoreesta kokemuksesta tiedettiin miltei yhtä monen kuolevan kuin paranevan.

Vuosisadan alkupuolelta perityistä tehtaista suurimmat olivat Ericssonin konepaja, joka rakensi laivoja ja jota englantilaissyntyisen johtajansa mukaan nimitettiin Crichtoniksi, Rettigin tupakkatehdas ja Barkerin puuvillakehräämö. Krimin sodan jälkeisinä vuosina oli rakennettu Auran sokeritehdas, trikootehdas ja Turun rautateollisuus, joka aluksi oli parinsadan työmiehen voimalla käsityömäisesti valmistanut suorastaan lukemattomia erilaisia rautaesineitä, mutta jossa vähitellen oli siirrytty koneiden rakentamiseen sarjatuotantona. Kuusikymmen- ja seitsenkymmenluvulla oli pe-

Näköala hotelli Phoenixin ikkunasta Kauppatorille. — Turun Historiallinen Museo. Valok. Ståhlberg.

rustettu Juseliuksen ja Petreliuksen paitatehtaat, korkkitehdas, kaakelitehdas, kivipaino, Multavierun verkatehdas ja Turun konepaja eli Vulcan. Trikootehdas siirrettiin kuitenkin pian Tampereelle, ja rautalaivojen tultua käytäntöön ikivanha puulaivaveistämö lopetti toimintansa. Vanhimman, vuoden 1884 teollisuustilaston mukaan vain 13 tehtaassa oli höyrykone ja kaikkien muiden koneet pyörivät siis käsivoimalla.

Entä poliittinen muutos? Olihan kaupungeille vuonna 1873 vahvistettu uusi kunnallisasetus, joka poisti porvarisoikeutta nauttivien yksinoikeuden kaupunkien hallintoon myöntäen siihen jokaiselle kuntalaiselle osallisuutta tulojensa mukaan ja joka korvasi kaupunginvanhimmat ja osittain myös kaupunkikunnan kaikkien äänivaltaisten jäsenten yhteisen elimen, raastuvankokouksen, valitulla kaupunginvaltuustolla. Mutta kunnallinen valta ei suinkaan siirtynyt sosiaalisessa asteikossa alaspäin, vaan ylöspäin pienporva-

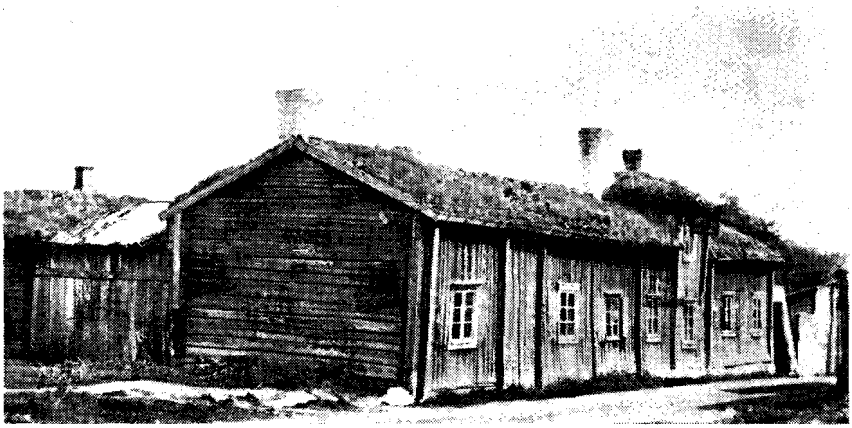

Palontakaista Turkua: turvekattoinen talo suutarinkyltteineen Hampunkehrääjänkadun (nyk. Eerikinkatu) varrelta. — Åbo Akademis Bildsamlingar. Valok. A. Rickhardsson vuonna 1909

rien menettäessä ja säätyläisten voittaessa. Kuvaavaa on, että Turun kaupunginvaltuuston ensimmäinen puheenjohtaja oli Samuel von Troil, vapaaherra ja myöhempi senaattori, ja että vielä varapuheenjohtajankin vaalissa hovioikeudenneuvos voitti kauppiaan. Harrastus yhteisiin asioihin ei liioin kasvanut uuden järjestelmän voimaantultua: vain 186 turkulaista äänesti ensimmäisissä valtuustonvaaleissa, ja kun »maistraatin edessä» oli laadittava vaalijärjestys porvarissäädyn valtiopäivämiesvaaleja varten, saapui tilaisuuteen ainoastaan viisi henkeä.

Aikaa myöten taistelu kielipuolueiden kesken vilkastutti poliittista elämää, ja samalla kiinnostus kunnallisasioihin lisääntyi. Sekä suomenmieliset että ruotsinmieliset perustivat yhdistyksiä ja koettivat koota joukkojaan. Ruotsinkielisellä väestönosalla oli henkeä kohden huomattavasti suuremmat keskimääräiset tulot ja siten suurempi äänimäärä kuin suomenkielisellä, ja kun noudatettiin enemmistövaaliperiaatetta, se saattoi miehittää kaikki valtuustonpaikat — samoin kuin porvarissäädyn edustajanpaikat. Hyvänsuopaisuudesta ja kohtuuden nimessä ruotsinkieliset luovuttivat kui-

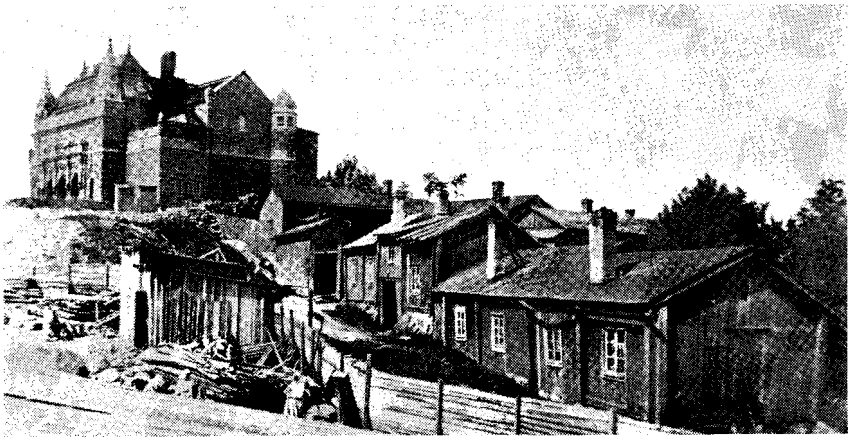

Pian häviävää palontakaista Turkua ja vasta rakennettua. Tuurepori vuonna 1909. — Åbo Akademis Bildsamlingar. Valok. A. Richardsson.

tenkin milloin harvemman, milloin useamman paikan kielipolitiikassa maltillisille suomenmielisille. Valtuustossa käytettiin yksinomaan ruotsia, ja kaupungin hallinto kävi ruotsiksi kuten aikaisemminkin.

Työväen kulttuuriharrastuksia varten perustettiin vuonna 1873 Wapriiki-Työväen-Seura, ja se harjoitti myös sosiaalista toimintaa ylläpitämällä sairaus- ja hautausapukassoja. Vuonna 1887 syntyi poliittisluontoinen työväenyhdistys, mutta vielä viisi vuotta myöhemmin se kieltäytyi omaksumasta lippuunsa punaista väriä, koska »ulkomailla sosialistit ym. semmoset käyttävät punaista lippua, jonka tähden sitä olisi meillä vältettävä». Vaikka sosialismin uranuurtaja N. R. af Ursin oli turkulainen lehtori, Turun työväki ei sosialismin läpimurron jälkeenkään 1900-luvun alussa ollut valmis asettumaan jyrkälle luokkataistelulinjalle. Kun tamperelainen Yrjö Mäkelin suurlakon aikana saapui Turkuun puhuakseen torilla vallankumouksellisen ns. punaisen julistuksen puolesta, hänen äänensä hukkui vihellyksiin, ja työväenlehti Länsi-Suomen Työmies kirjoitti hänestä herjaavasti. Yhtenä syynä radikalismin hitaalle juurtumiselle Turkuun oli ilmeisesti se, että muuttoliike kau-

punkiin oli heikkoa ja muuttaneet olivat saapuneet kaupungin lähitienoilta ja asettuneet tuttuun ympäristöön; ihmiset eivät tunteneet itseään irrallisiksi samalla tavoin kuin äkkiä korpeen kohonneissa uusissa asutuskeskuksissa.

Myöskään kansansivistyksen historiassa 1860-luku ei muodosta Turussa selvää käännettä. Pientenlastenkoulujen tilalle oli tosin uuden kansakouluasetuksen mukaisesti perustettu vuonna 1871 muutama »alakoulu» ja »yläkoulu», mutta niissä kävi kuka halusi ja vanhemmat saattoivat milloin tahansa ottaa lapsensa pois niistä. Koulut toimivat pienissä vuokrahuoneistoissa lukuun ottamatta niitä, jotka saivat sijansa entisestä ala-alkeiskoulun talosta Aleksanterintorin varrelta.

Turku tempautuu mukaan industrialismin ajan nopeaan kehitykseen

Kahdeksantoistasataluku meni mailleen ilman että elämä Turussa tai kaupungin ulkonäkö olisi sen jälleenrakentamisesta olennaisesti muuttunut. Dynaaminen vaihe kaupungin historiassa alkaa vasta vuosisadanvaihteen jälkeen.

Vuoteen 1920 kaupungin väkiluku kasvoi 62 000:een (esikaupungit mukaan luettuna). Väestörakenne oli huomattavasti muuttunut, tarkastettiin sitten pääelinkeinoja, jakaumaa yhden elinkeinon eri alaryhmien kesken, sosiaalisia kerroksia tai kieliryhmiä. Käsityön ja teollisuuden osuus oli etupäässä tehdasteollisuuden ansiosta kasvanut 45 %:iin. Mutta suhteellisesti ottaen mikään elinkeino ei ollut laajentunut siinä määrin kuin kauppa, jonka osuus väestöstä kohosi kaksinkertaiseksi eli 14 %:iin; se johtui elintason nousun ansiosta vilkastuneesta vähittäiskaupasta. Liikenne oli työnantajana pysynyt suunnilleen ennallaan (10 %), mutta ryhmän koostumus oli muuttunut siten, että merimiesten tilalle oli tullut rautatieläisiä, ajureita ja autonajajia. Virkamiesryhmä oli supistunut 11 %:iin, sekalaiset ammatit 5 %:iin. Suurin oli supistus ammatittoman kurjaliston kohdalla, jonka määrä oli enää laskettavissa noin 6 %:ksi. Viimeksi mainittu muutos ilmenee myös sosiaali-

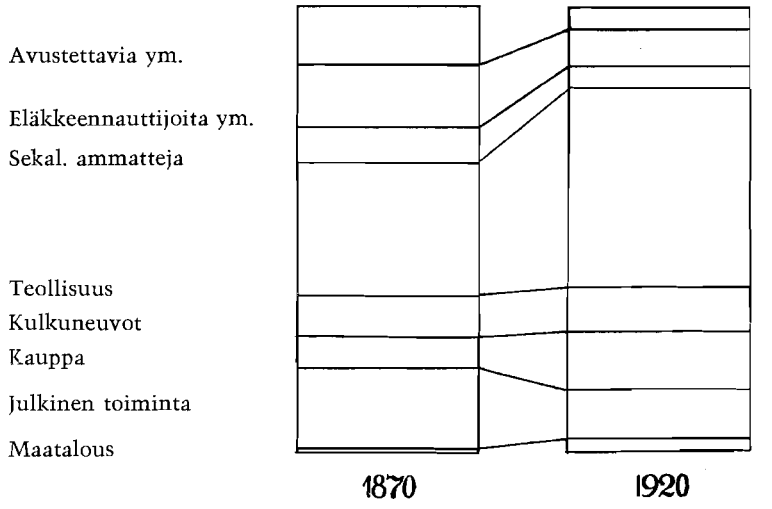

Suur-Turun elinkeinoryhmät vuosina 1870 ja 1920.

rakenteessa. Ylimmän kerroksen, keskiluokan ja työväenluokan rajat olivat väestöpylväässä pysyneet miltei paikallaan, mutta teollistuvassa Turussa oli melkoinen määrä kaupungin asujaimistoa kohonnut kurjalistosta jotenkuten toimeentulevaan työväestöön. Työväenluokan sisäinen koostumus oli muuttunut: kisällien ja kotipalkollisten sijasta olivat tehtaalaiset tulleet pääainekseksi. Oli siirrytty kodeista joukkotyömaille, kiinteästä työsuhteesta irralliseen, luontoispalkasta rahapalkkaan. Ensimmäisen maailmansodan aikana Turun teollisuus koki niin rajun kasvun, että työntekijäin määrä kolmessa vuodessa kohosi 60 %:lla; keinotekoista nousua seurasi tosin takaisku.

Ruotsinkielisten alhaisen syntyneisyyden ja kaupunkiin pääasiassa suomenkieliseltä alueelta suuntautuneen muuttoliikkeen vaikutuksesta ruotsia puhuvien osuus oli alentunut 20 %:iin.

Väestönkasvusta oli melkoinen osa sijoittunut Kakolanmäen taakse nopeasti rakennettuihin puutalokortteleihin, jokin osa keskikaupungin kivitaloihin, jotka yhä enemmän muuttivat kaupunki-

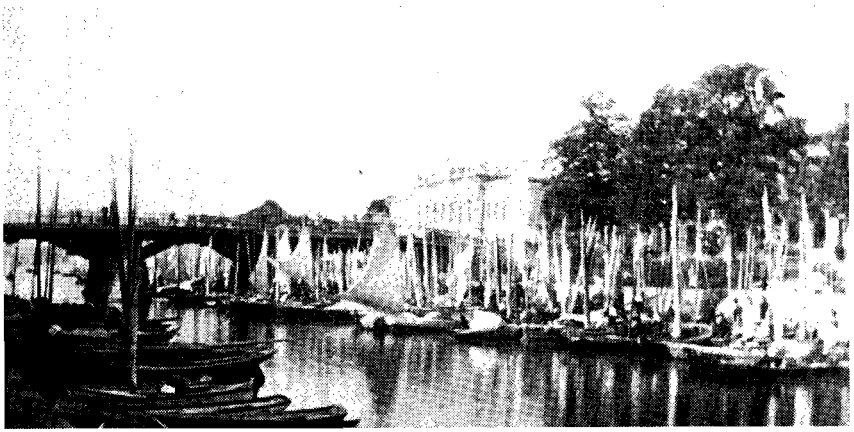

Syysmarkkinat yläsatamassa vuonna 1904. — Turun Historiallinen Museo.

kuvaa, ja lähes kuusituhatta — pienempi määrä kuin 1880- ja 1890-luvuilla — hallinnollisen kaupungin ulkopuolelle sijaitseviin esikaupunkeihin. Asemakaavoittaminen oli edelleen miltei pysähdyksissä. Varsinaisella kaupunkialueella oli asumistiheys huonetta kohden jo 1800-luvun lopulla hiukan vähentynyt; jos kuitenkin esikaupungitkin otetaan mukaan, päädytään vuonna 1900 lukuun 2.15, siis suunnilleen samaan kuin kantakaupungissa vuonna 1870. Vuoteen 1920 mennessä asumistiheys oli pudonnut 1.89:een.

Uusissa rakennuksissa ei enää noudatettu historiallisia tyylimuotoja, vaan tavoiteltiin uusia ilmaisukeinoja; ymmärrettävästi nämä pyrkimykset tulivat selvimmin näkyviin monumentaalirakennuksissa, ennen kaikkea G. Nyströmin Taidemuseossa (1904). Kirkkovaltuusto halusi rakentaa Mikaelinkirkon (1905) imitoituun goottilaistyyliin, mutta arkkitehdin, L. Sonckin, onnistui jossakin määrin toteuttaa omia uusromanttisia ihanteitaan. Asuinhuoneistoille piirrettiin entistä vaihtelevammat ja käytännöllisemmät pohjakaavat, ja muutamat uusista taloista sijoittuivat mäkien rinteille suorien rivien jäykästä ojennuksesta poiketen. Vuosisadan vaihteessa oli Samppalinnan- ja Puolalanmäet kaunistettu puistoiksi, ja samoihin aikoihin linjakadut ja Puistokadut saivat istutuksensa.

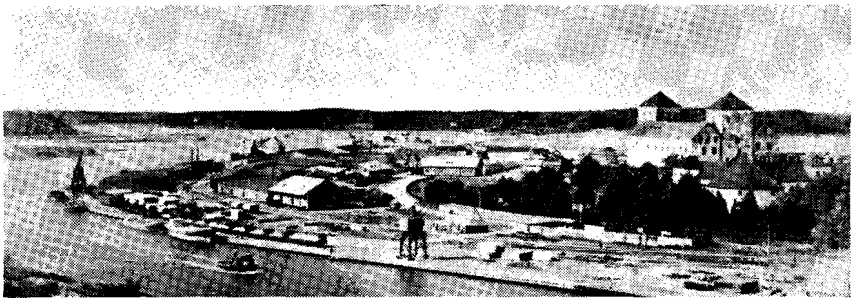

Aurajoen suu 1900-luvun alussa. — Åbo Akademis Bildsamlingar.

Syvälle käyvää muutosta turkulaisten kotielämälle merkitsivät asuntojen uudet mukavuudet ja heidän työ- tai vapaa-ajan matkoilleen julkiset kulkuneuvot. Vuonna 1894 alettiin rakentaa viemärijärjestelmää ja vuonna 1901 vesijohtoja. Ensimmäisen maailmansodan päättyessä oli joka toisella turkulaisella vesijohto, joka kymmenennellä WC, joka yhdeksännellä kylpyhuone ja miltei jokaisella sähkövalo. Sähkölaitos oli rakennettu yksityisten toimesta vuonna 1908, mutta vuoden 1919 alusta se joutui kaupungin haltuun, ja jo ensiksi mainittuna vuonna kaduille ilmestyi raitiovaunuja. Kaupunki toteutti muitakin suuria rakennusyrityksiä, joihin aikaisemmin ei olisi liiennyt varoja: Otkantin sataman, minne laivojen lähtö siirrettiin vuonna 1901, kunnallissairaalan, paloaseman ja pari useampikerroksista kivistä kansakoulua (Kerttulin ja Pakkarin). Uudistuvassa Turussa kulkutaudit vaativat vain vähäisen osan niistä uhreista, jotka ne vuosittain vielä 1800-luvun jälkipuoliskollakin olivat nielleet. Kokonaiskuolleisuus oli henkeä kohden 1911/15 vain noin kaksi kolmannesta siitä mitä 1880-luvulla, ja melkoinen osa alenemisesta tuli keuhkotaudin osalle ja johtui siis nousseesta elintasosta.

Yhteiskunnalliset raja-aidat mataloituivat, ja vaikka kunnallisissa vaaleissa — toisin kuin valtiollisissa — ei vielä autonomian aikana saatettu voimaan yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatetta, demokratia hiipi kaupungintalollekin. Siitä oli osoituksena se, että vuonna 1902 väestön enemmistön kielelle, suomelle, avattiin ovi

kunnalliselämään; muutamien ruotsinkielisten kaupunginvaltuutettujen ehdotuksesta päätettiin tällöin, että valtuustossa sai puhua myös suomea ja että erinäiset kunnalliset asiakirjat oli laadittava molemmilla kielillä.

Suurlakon ja Suomen itsenäistymisen välisenä aikana Turussa tapahtui henkinen murros, joka ilmenee muun muassa syntyneisyyden jyrkkänä alenemisena lähes puolen vuosisadan ajan muuttumattomana pysyneeltä tasolta ja työväenliikkeen radikalisoitumisena. Venäjän vallankumouksen jälkeen Turun työväki ryhtyi suorastaan kunnallisen vallankumouksen yritykseen. Lähtökohtana olivat palopäällystön ja palomiehistön välillä käydyt rettelöt, joiden johdosta sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö julisti paikallisen yleislakon; mutta kun väkijoukko piiritti koolla olevan kaupunginvaltuuston, se ilmoitti jatkavansa saartoa siksi, kunnes valtuusto taipuisi jättämään enimmät valtuustonpaikat työväenjärjestön täytettäviksi. Vaatimus ei tietenkään ollut demokraattinen, varsinkaan kun valtiollisten vaalien numerot osoittivat, että Turussa äänestäjien huomattava enemmistö kannatti porvarillisia puolueita. Valtuusto ei taipunut väkivallan edessä, mutta sekä lakko että piiritys saatiin loppumaan, sitten kun itse senaatin sosialidemokraattinen varapuheenjohtaja Tokoi seurassaan pari muuta senaattoria sekä prokuraattori Svinhufvud olivat ylimääräisellä junalla saapuneet kaupunkiin sovittelemaan. Yleinen ja yhtäläinen kunnallinen äänioikeus säädettiin sitten laiksi koko maassa vielä samana vuonna (1917).

Turun asema ja merkitys

Kun nopeasti laajeneva, metsäntuotteita jalostava teollisuus syntyi etäälle Turusta, kun maan rataverkon lähtökohdaksi tuli Helsinki, kun Turun kaupallinen takamaa supistui ja sen väkiluku kasvoi hitaammin kuin koko Suomen, Turun talouselämä taantui suhteellisesti muun maan elinkeinoihin verrattuna. Työntekijäluvun mukaan laskettuna Turun teollisuus oli v. 1857 16 %, mutta v. 1910 alle 5 % koko Suomen teollisuudesta (v. 1917 tosin jälleen

8 %), sen kauppalaivasto vastaavasti v. 1856 14 %, v. 1917 3 %, sen tuonti v. 1856 21 % ja v. 1914 11 %, sen vienti v. 1856 7 % ja v. 1914 5 % koko Suomen viennistä. Toiveita merenkulun elpymisestä herätti se, että Turkuun vuonna 1909 sijoitettiin valtion jäänsärkijä.

Mutta järkkymättömästi pysyivät Turussa lääninhallitus, hovioikeus, arkkipiispanistuin ja melkoinen joukko oppi- ja ammattikouluja. Kirkollisessa suhteessa Turku ei ollut ainoastaan maan tärkeimmän tuomiokapitulin tyyssija, vaan myös evankelisen herätysliikkeen henkinen keskus. Turussa työskenteli monia Suomen etevimpiä taidemaalareita, ja Turun taideyhdistyksen näyttelyt, joissa koko maan taiteilijat asettivat teoksiaan näytteille, nauttivat laajalti arvonantoa. Museoharrastus oli vain harvalla Suomen paikkakunnalla vanhempaa juurta kuin Turussa. Missään eivät entispolvien käyttämät esineet voineet joutua niin kiitolliseen ympäristöön kuin Turun linnassa, ja turkulaisten kulttuuriharrastusten ansiosta linnan koko uusi osa muodostettiinkin vuosina 1884—1913 koko maassa ainoalaatuiseksi historialliseksi museoksi.